

ABUL BAROKAT NASAFIYNING HAYOTI VA FAOLIYATI

Azimova Robiya Axmadjonovna

O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi

1-bosqich magistranti

Email adress: azimorobiya@gmail.com

Telefon raqam: (+998) 77-034-34-72

***Annotatsiya.** Movarounnahrda tug'ilib o'sgan, ulug' imom, faqih, mufassir, kalom ulamosi Abul Barokat Hafizuddin Nasafiy o'z davrida islomga katta hizmat qilgan ulamolardan biri hisoblanadi. Dastlabki ilmni Buxoro va Samarqandda olgan. Zamonasining katta faqihlaridan dars olib, o'zi ham ko'plab faqihlarni yetishtirgan allomadir. Movarounnahr hududida hanafiylik – moturidiylik mazhabining keng tarqalishiga katta hizmat qilgan. Uning fiqhga, aqidaga, tafsirga oid 16 ga yaqin mashhur va mo'tabar asarlari mavjud.*

***Kalit so'zlar.** Tafsir, faqih, muftiy, qozi, sharh, aqida, shariat.*

Movarounnahr o'rta asrlar davomida islom ilm-fan markazlaridan biri sifatida shakllanib, ko'plab ulug' allomalarning voyaga yetishiga zamin bo'lgan. Abul Barokat Hafizuddin an-Nasafiy ham ana shu muhitda yetishgan yirik faqih, mufassir va kalom olimi bo'lib, hanafiy-moturidiy ilmiy an'anasining shakllanishi va rivojlanishida muhim o'rin tutgan. Dastlab ilmini Buxoro va Samarqand diyorlarida yirik ulamolardan olib, umri oxirlab qolganda Bag'dodda ham faoliyat olib borgan. U yerda ko'plab dars xalqalari tashkil qilib, ham dars o'tish, ham kitob yozish bilan shug'ullangan. Uning fiqh, aqida va tafsir sohalaridagi asarlari asrlar davomida madrasalarda asosiy manba sifatida o'qitilib kelingan, bugungi kunda ham tadqiqotlarda asosiy

manbalardan biri sifatida e'tirof etiladi. Uning har bir asari o'z sohasida chuqur o'rganilib, muhim manba sifatida hizmat qilib kelmoqda.

Imom Abul Barokat Nasafiyning to'liq ismi Abdulloh ibn Ahmad ibn Mahmud Abul Barokat Hafizuddin an-Nasafiydir. Movarounnahrning Nasaf shahrida tug'ilgan va Nasafiy nisbasi berilgan. Nasaf hozirda O'zbekiston Respublikasida joylashgan shahardir. Tug'ilgan yili ko'plab manbalarda aniq ko'rsatilmaydi, tahminan hijriy VII-VIII asrlarda yashab o'tgani ma'lum. Ammo vafoti haqida ulamolar ixtilof qilib, turli yil va makonlarni aytishgan. Asosan 710 va 701-yillar takrorlanadi. Muhammad Abdulhay al-Laknaviy o'z asarida uni hijriy 710-yilda Bag'dodga borib, o'sha yerda vafot etganini yozgan¹. Hoji Xalifa esa 701-yilda vafot etganini zikr qiladi². Taqiyyuddin al-Maqriziy ham 701-yil Robi' al-avval oyining juma kuni, tunda vafot etib, Iyzaj (Xuziston va Isfahonning o'rtasidagi shahar, hozirda Eronda joylashgan) shahriga dafn etilganini yozishgan³.

Imom Nasafiy tug'ilib, yashagan davr ilmiy, madaniy va iqtisodiy muhiti anchagina achinarli ahvolda bo'lgan. Chunki o'sha paytlarda mo'g'ullar Movarounnahrni Chig'atoy ulusi tarkibida to'la boshqarayotgan va ilm-fan, madaniyat hamda iqtisod so'ngan edi. Shu sabab manbalarda Abul Barokat Nasafiy yashagan davr, ijtimoiy-madaniy hayot haqidagi ma'lumotlar deyarli uchramaydi. U paytda Sharq tanazzulga yuz tutgan, mo'g'ullar ko'zga ko'ringan ziyolilar, ilm peshvolari va din ahlini o'ldirganlar, omon qolganlari ham boshqa yurtlarga ko'chib ketganlar. Masalan, tafsir kitobini yozgan va "qozilarning peshvosi" nomiga musharraf bo'lgan Abus-Sano' Muhammad ibn Ahmad ibn Mahmud az-Zinjoniy 656/1258 - yilda Bag'dodda qatl etilgan. Buyuk so'fiy olim Najmiddin Kubro esa 618/1221 - yilda Xorazm jangida

¹ Muhammad Abdulhay al-Laknaviy. *Al-Favaid al-bahiyya fi tarojim al-hanafiyya*. – Misr: Saodat nashriyoti, 1324. – B. 102.

² Mustafo ibn Abdulloh al-Qustontiniy. *Kashf az-zunun an asami al-kutub va al-funun*. – Livan, Bayrut: Muassat al-furqon, 2021. – J. I., – B. 500.

³ Taqiyyuddin ibn Abdulqodir at-Tamimiy ad-Dariy. *At-Tobaqot as-sunniyya fi tarojim al-hanafiyya*. – Ar-Riyad: Dar ar-rifa'iyy, 1983. – J. IV., – B. 155.

halok bo'lgan. Ibn al-Asirning ma'lumot berishiga qaraganda, mo'g'ullar davlatlarni egallaganda odamlarni tig'dan o'tkazib, uy va binolarga o't qo'yar edilar. Faqat qochib, taslim bo'lib yoki o'liklar orasida o'zini o'likka solganlarigina tirik qolar edi⁴.

Abul Barokat Nasafiyning yetuk olim bo'lib yetishishida ustozlarining mehnati katta bo'lgan. Ana shunday ustozlaridan biri o'z zamonasining ulug' olimi Abul Vajd Shams al-Aimma Muhammad ibn Abdusattor al-Kardariydir. Imom Nasafiy ustozlaridan tafsir, fiqh va kalom kabi shariat ilmlarini puxta o'zlashtirdi. Al-Kardariy ham o'z vaqtida "Hidoya" sohibi Burhon ad-din al-Marg'inoniy va "Fatovo Qozixon" asarining muallifi Faxriddin Qozixon kabi buyuk ustozlardan ta'lim olgan. Ma'lumotlarga qaraganda, dastlabki fiqh ilmini yoygan zot Abu Zayd ad-Dabusiyy bo'lsa, undan keyin bu ilmni qayta jonlantirgan zot Shams al-Aimma al-Kardariy deb e'tirof etiladi. Shu sababli ham, Movarounnahr diyorida yuzlab fiqh olimlari yetishib chiqdi. Alloma al-Kardariy 1244 - yil 18 - iyunda, hijriy sana bilan 642 - yil, muharram oyining to'qqizinchisi, juma kuni vafot etgan.

Bundan tashqari, an-Nasafiyning Hamiduddin az - Zarir Ali ibn Muhammad ibn Ali ar-Romishiy al-Buxoriy va Badruddin Xavohirzoda Muhammad ibn Mahmud ibn Abdulkarim al-Kardariy singari ustozlardan ham ta'lim olgani aytiladi. Abul Barokat Nasafiyning Abu Hanifagacha bo'lgan ustozlar shajarasi quyidagicha: Shamsul Aimma al-Kardariy, al-Hasan ibn Ali al-Marg'inoniy, Abdulaziz ibn Umar ibn Moza, Mahmud ibn Abdulaziz al-O'zgandiy, Abu Bakr Muhammad Shamsul Aimma as-Saraxsiy, Shamsul Aimma al-Xalvoniy, Abu Ali an-Nasafiy, Abu Bakr al-Fazl, Abdulloh as-Subazmuniy, Abu Hafs as-Sag'ir, uning otasi Abu Hafs al-Kabir, Imom Muhammad ash-Shayboniy, Imom Abu Hanifa⁵.

⁴ Davronbek Maqsudov. Abul Barakat an-Nasafiy va uning madoriq at-tanzil va haqiqat ta'vil asari. – T.: Movarounnahr, 2014. – B. 58.

⁵ Muhammad Abdulhay al-Laknaviy. Al-Favaid al-bahiyya fi tarajim al-hanafiyya. – Misr: Saodat nashriyoti, 1324. – B. 102.

Imom Abul Barokat Nasafiy ko‘plab shu kabi katta ulamolar jamoasidan dars olib, fiqh, usul al-fiqh, aqida va arab tilida mohir bo‘ldi. Natijada, turli ilmlar doirasida barchaga manfaatli asarlar yozib qoldirdi. Uzoq yillar muftiylik vazifasini bajardi, shu bilan birga, dars ham berganki, zamonasining ko‘plab ulamolari ularning darslarida ishtirok etib manfaat olgan, ulardan biri Shams al-Ayat al-Kardariydir⁶. Undan tashqari, alloma Husayn ibn Ali ibn Hajjaj ibn Ali va ulug‘ faqih, “Hidoya”ga sharh yozgan Husamuddin as-Sig‘naqiylar ham ta’lim olishgan⁷.

Imom Nasafiy o‘z davrida hanafiy mazhabining ham ilmiy, ham amaliy yetakchisi bo‘ldi. Bu yetakchilik uning go‘zal xulqi, tavozezi, so‘zlarining fasohatli ekanligi, nutqi ravonligi, faqirlarga mehr-muhabbatli bo‘lib, ularga ehson qilishga shoshishi, doimiy ish bilan mashg‘ul bo‘lib, asarlar yozishga sho‘ng‘ib ketgani bilan bo‘ldi⁸. U davlat arboblari ziyoratiga hech bormasdi, shohlar o‘zlari Imom Nasafiyning uyiga kelsagina ular bilan uchrashar edi.

Abdulhay Laknaviy o‘z asarida Imom Nasafiy haqida ma’lumot berib aytadi: “U zamonasining benazir ulamosi edi. Fiqh va usulning bosh ulamolaridan bo‘lib, hadisda mohir, ma’nolarini to‘liq tushunar edi. Uning yozgan barcha tasnifotlari faqihlar uchun mo‘tabar, ulamolar nazariga tushgan asarlardir”⁹.

Ilmi misli daryo bo‘lgan, mo‘tabar asarlar yozib qoldirgan Abul Barokat Nasafiy “Hafiz ad-din”, ya’ni “dinni himoya qiluvchi” degan sharaflı nomga sazovor bo‘lgan. Bu nomga allomalardan ikki kishigina sazovor bo‘lganligi manbalarda keladi, bulardan ikkinchisi Hofiz ad-din Abul Fadl Muhammad ibn Muhammad ibn Nasr al-Kabir al-Buxoriydir. Bu ikki olim ham yetuk ustoz al-

⁶ Yusuf ibn Tag‘ri Bardiy. Al-manhal as-sofiy val mustavfa ba’dal vafiy. – Qohira: Markazu tahqiq at-turos, 1993. – B. 71.

⁷ Abul Barokat an-Nasafiy. Madarik at-tanzil va haqiq at-ta’vil. – Livan: Dar tahqiq al-kitab, 2018. – J. I., – B. 11.

⁸ O‘sha manba. – B. 11.

⁹ Muhammad Abdulhay al-Laknaviy. Al-Favaid al-bahiyya fi tarojim al-hanafiyya. – Misr: Saodat nashriyoti, 1324. – B. 102.

Kardariydan ta'lim olganlar¹⁰. Ahmad ibn Muhammad al-Attabiydan fiqhga oid “az-Ziyadat” asarini rivoyat qilib, Sig‘naqiya o‘rgatgan¹¹. Nasafiy taxminan 1280 - yillarda Kirmon shahridagi “Qutbiya sultoniya” madrasasida mudarrislik qilgan. So‘ngra Bag‘dodga kelib, u yerda talabalarga ham ta'lim bergan. Nasafiy juda taqvodor va diyonatli shaxs bo‘lgan. Arab va fors tillarini mukammal darajada bilgan¹².

Imom Nasafiy fiqh, usul al-fiqh, aqida ilmlarida ko‘plab manfaatli asarlar yozib qoldirgan. Manbalarda uning 16 ta asari sanab o‘tiladi¹³. Furu’ al-fiqhga oid “al-Vafiy” asarini yozib, unga o‘zi sharh bitib, “al-Kafiy” deb nomladi. Uning fiqh ilmida katta mashhurlikka erishgan asari “Kanz ad-daqiq” (“Nozik masalalar xazinası”) bo‘lib, hozirgacha ko‘plab ulamolar nazdida qadr topib kelmoqda. Ulamolar ushbu asarni “Hidoya” asaridan keyingi o‘ringa qo‘yadilar. Shuningdek, hanafiy fiqhiga oid “al-Mustasfa al-fiqh an-nafi’ga sharh”, usulga oid “al-Manar” matni va unga 2 sharh yozgan bo‘lib¹⁴, biri kengroq, uning nomi “Kashf al-asror”, ikkinchisi qisqaroq, nomi “Al-Atfu min al-kashf” hisoblanadi¹⁵. Hanafiylik furu’ al-fiqhiga oid “al-Mustavfa” asari ham mavjud. Hamiduddin Ali ibn Muhammad ad-Dorir ar-Romishiyning furu’ga oid “An-Nafi’” asariga “Al-Manafi’” nomli sharh yozgan¹⁶. Shuningdek, “Al-manhal as-sofiy” asarida aqidaga oid “al-Umda” ham imom Nasafiyning qalamiga mansub ekani va unga o‘zi “al-i’timad fi al-i’tiqod” nomli sharh yozgani keladi. “Al-i’timad fil-e’tiqod” asari moturidiylik maktabidagi bo‘shliqlarni to‘ldiradi. Chunki kitobni yozish hijriy VII asrda (XIII asr oxiri) nihoyasiga yetgan. Bu davrda esa, moturidiya maktabi kitoblari

¹⁰ Ubaydulla Uvatov. O‘zbekiston – buyuk allomalar yurti. – T.: Ma’naviyat. 2010. – B. 200.

¹¹ Abul Barokat an-Nasafiy. Madarik at-tanzil va haqiq at-ta’vil. – Livan: Dar tahqiq al-kitab, 2018. – J. I., – B. 11.

¹² <https://allomalar.uz/uz/scientist-info/24>

¹³ Abul Barokat an-Nasafiy. Al-Musoffa fi sharhi manzumi al-xilafi. – Livan: Dar al-kutub al-ilmiyya, 2024. – J. I., – B. 25-26.

¹⁴ Yusuf ibn Tag‘ri Bardiy. Al-manhal as-sofiy val mustavfa ba’dal vafiy. – Qohira: Markazu tahqiq at-turos, 1993. – B. 71.

¹⁵ Taqiyyuddin ibn Abdulqodir at-Tamimiy ad-Dariy. At-Tobaqot as-sunniyya fi tarojim al-hanafiyya. – Ar-Riyad: Dar ar-rifa’iy, 1983. – J. IV., – B. 155.

¹⁶ Hafizuddin an-Nasafiy. Sharh al-muntaxob fi usul al-mazhab. Dirosatu va tahqiq: Salim Ug‘ut. – B. 39.

kam sonli bo'lgan. Shu sababli, bu kitob moturidiylik maktabi tarixini bog'lovchi muhim xalqa sifatida namoyon bo'ladi. Shuni ta'kidlash kerakki, muallifning o'z kitobiga sharh yozishi uning boshqa asarlar orasida yuqori o'rinda ekanidan darak beradi. Chunki muallifning o'zi boshqalardan ko'ra oldiga qo'yilgan maqsadni yaxshi biladigan va kitobdagi nozik iboralarni kengroq ochib beradigan shaxsdir¹⁷. Undan tashqari ko'plab ulamolar bu asarga sharh yozishga e'tibor qaratishgan. Masalan, Shayx Al-Aqshahviy, Shayx Izzuddin Al-Buxoriylar keng va manfaatli sharhlar yozishdi. Qozi al-quzzot al-Qovlaviy ham sharh yozib, uni "az-Zubda fi sharh al-umda" deb nomladi. Shu bilan birga, Imom Abul Barokat Nasafiy Imom Abu Hafs Bahriddin Nasafiyning "Manzumat al-xilaf" asariga "al-Musaffo" nomli sharh yozgan. Ba'zi manbalarda uning "al-Manar" nomli usul ad-din (kalom)ga oid asari ham mavjud ekani keladi¹⁸. Muhammad ibn Muhammad ibn Umar Axsikatiyning usul al-fiqhga oid "Al-Muntaxob al-Axsikatiy" asariga ham 2 ta sharh yozgan¹⁹.

Uning "Tafsir an-Nasafiy" nomi bilan mashhur bo'lgan, to'liq "Madarik at-tanzil va haqiq at-ta'vil" nomli tafsiri har jihatdan mukkamal tafsirlardan biridir. U 4 jildidan iborat. Tafsirda Abu Mansur Moturidiyning so'zlari va "Ta'vilot ahlis sunna" tafsiridan ko'p foydalanilgan. Ushbu tafsir hanafiy fiqhi, moturidiylik aqidasi doirasida yozilgan muhim manba bo'lish bilan birga, oyatlar tafsirini yoritishda filologik tahlillar ham amalga oshirilgani, Qur'onning balog'ati, fasohati mohirona ochib berilgani muhim ahamiyatga ega. Imom Nasafiy ushbu jihatlarni ochib berishda "arab tili grammatikasining otasi" nomiga sazovor bo'lgan Imom Sibuvayh va nahv ulamolarining Kufadagi yirik vakillaridan biri Imom Farroning fikrlaridan keng foydalangan.

¹⁷ Ravshan Elmurodov. Abul barakat nasafiyning "al-e'timod fil e'tiqod" asari tavsifi. <https://www.bukhari.uz/?p=35465&lang=oz>

¹⁸ Abul Barokat an-Nasafiy. Al-Musoffa fi sharhi manzumat al-xilafi. – Livan: Dar al-kutub al-ilmiyya, 2024. – J. I., – B. 25.

¹⁹ Taqiyyuddin ibn Abdulqodir at-Tamimiy ad-Dariy. At-Tobaqot as-sunniyya fi tarojim al-hanafiyya. – Ar-Riyad: Dar ar-rifa'iy, 1983. – J. IV., – B. 155.

Imom Nasafiyning tafsir ilmidagi “Fadoil al-a’mal” va “Al-La’ali al-faxiro fi ulum al-axiro” asarlari ham manbalarda keladi²⁰. Shayx Abul Adl Zayniddin Qutlubg‘o asarida Burhoniddin Marg‘inoniyning “Hidoya” asariga Imom Nasafiy ham sharh yozgan bo‘lishi mumkinligini aytib o‘tgan²¹. Abdulhay Laknaviy esa asarida keltirishicha, Imom Nasafiy “Hidoya” asariga sharh yozishni niyyat qiladi, uni o‘sha asrning katta ulamosi Toj ash-Shari’a eshitib qolib, bu fikridan qaytaradi. So‘ngra imom “Hidoya”dek asar yozishga kirishib, “Al-vafiy” asari va uning sharhini yozadi, shu bilan u xuddi “Hidoya”ga sharh yozgandek bo‘ladi²². Taqiyyuddin at-Tamimiy o‘z asarida uning “Hidoya” asari ma’lum emasligini aytadi²³.

Muhiddin al-Quroshiy al-Hanafiy o‘z asarida imomga shunday ta’rif beradi: “U so‘ngi zohidlardan biridir”²⁴.

Hafiz ibn Hajar al-Asqaloniy esa uni: “Dunyo allomasi”, - deb ta’riflaydi²⁵.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, allomaning qancha umr ko‘rgani noma’lum bo‘lsada, o‘z davrining ko‘zga ko‘ringan ulamolaridan biri bo‘lgan. Uning Abu Hanifagacha yetib boradigan shajarasidan ham ayon bo‘ladiki, u fiqh ilmini chuqur bilgan, unda mohir bo‘lgan yirik olimlardan dars olgan, hatto ba’zi ma’lumotlardan ham ko‘rinib turibdiki, fiqhda mo‘tabar manbalarning eng birinchilaridan bo‘lmish “Hidoya” asariga o‘zi ham sharh yozgan bo‘lishi mumkin. Agarki unday bo‘lmasa ham, “Kanz ad-daqiq” asari hozirgacha ko‘plab ulamolar nazdida qadr topib, ular ushbu asarni “Hidoya” asaridan keyingi o‘rinda turuvchi asar deb e’tirof qilishadi. Undan tashqari, u shunday

²⁰ Hafizuddin an-Nasafiy. Sharh al-muntaxob fi usul al-mazhab. Dirosatu va tahqiq: Salim Ug‘ut. – B. 43.

²¹ Abul Fida Zaynuddin Qosim ibn Qutlubg‘o. Taj at-tarajim fi tobaqot al-hanafiyya. – Damashq: Dar al-qolam, 1992. – B. 174.

²² Muhammad Abdulhay al-Laknaviy. Al-Favaid al-bahiyya fi tarajim al-hanafiyya. – Misr: Saodat nashriyoti, 1324. – B. 102.

²³ Taqiyyuddin ibn Abdulqodir at-Tamimiy ad-Dariy. At-Tobaqot as-sunniyya fi tarajim al-hanafiyya. – Ar-Riyad: Dar ar-rifa’iy, 1983. – J. IV., – B. 155.

²⁴ Muhiddin Abu Muhammad Abdulqodir al-Quroshiy al-Hanafiy. Al-Javahir al-mudiyya fi tobaqoti al-hanafiyya. – Misr: Hijo nashriyoti, 1994. – J. II., – B. 294.

²⁵ Hafiz ibn Hajar al-Asqaloniy. Ad-duror al-kamina fi a’yanil miatis samina. – Hindiston: Dairot al-ma’arif, h.1349. – J. II., – B. 247.

olimlarni yetishtirdiki, ular ham “Hidoya” asariga sharh yozishdi. U nafaqat fiqh va aqidada mohir bo‘lgani, balki, tafsirda ham barchaning e’tiboriga tushgan asar yozgani muhim ahamiyatga egadir. Uning yozgan asarlari sanoqli bo‘lsada, barchasidan unumli foydalanilishi e’tiborga molik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Muhammad Abdulhay al-Laknaviy. Al-Favaid al-bahiyya fi tarojim al-hanafiyya. – Misr: Saodat nashriyoti, 1324, – 262 b.
2. Mustafo ibn Abdulloh al-Qustontiniy. Kashf az-zunun an asami al-kutub va al-funun. – Livan, Bayrut: Muassat al-furqon, 2021. – J. I., – 696 b.
3. Ubaydulla Uvatov. O‘zbekiston – buyuk allomalar yurti. – T.: Ma’naviyat. 2010, – 397 b.
4. Yusuf ibn Tag‘ri Bardiy. Al-manhal as-sofiy val mustavfa ba’dal vafiy. – Qohira: Markazu tahqiq at-turos. 1993, – 623 b.
5. Abul Fida Zaynuddin Qosim ibn Qutlubg‘o. Taj at-tarojim fi tobaqot al-hanafiyya. – Damashq: Dar al-qolam, 1992, – 568 b.
6. Muhiddin Abu Muhammad Abdulqodir al-Quroshiy al-Hanafiy. Al-Javahir al-mudiyya fi tobaqoti al-hanafiyya. – Misr: Hijr nashriyoti, 1994. – J. II., – 776 b.
7. Davronbek Maqsudov. Abul Barakat an-Nasafiy va uning madarik at-tanzil va haqiq at-ta’vil asari. – T.: Movarounnahr, 2014, – 197 b.
8. Abul Barokat an-Nasafiy. Madarik at-tanzil va haqiq at-ta’vil. – Livan: Dar tahqiq al-kitab, 2018. – J. I., – 696 b.
9. Hafiz ibn Hajar al-Asqaloniy. Ad-duror al-kamina fi a’yanil miatis samina. – Hindiston: Dairot al-ma’arif, h.1349. – J. II., – 458 b.
10. Abul Barokat an-Nasafiy. Al-Musoffa fi sharhi manzumati al-xilafi. – Livan: Dar al-kutub al-ilmiyya, 2024. – J. I., – 2032 b.

11. Taqiyyuddin ibn Abdulqodir at-Tamimiy ad-Dariy. At-Tobaqot as-sunniyya fi tarojim al-hanafiyya. – Ar-Riyad: Dar ar-rifa’iy, 1983. – J. IV., – 452 b.
12. Hafizuddin an-Nasafiy. Sharh al-muntaxob fi usul al-mazhab. Dirosatu va tahqiq: Salim Ug‘ut, – 1070 b.

SAYTLAR RO‘YXATI

1. Ravshan Elmurodov. Abul Barakot Nasafiyning “Al-e’timod fil e’tiqod” asari tavsifi. <https://www.bukhari.uz/?p=35465&lang=oz>
2. <https://allomalar.uz/uz/scientist-info/24>